

5 Õpetaja kui väärtusarenduse võtmeisik

Kui eelnevalt keskendusime analüüsi võimaluste tutvustamisel võimalike kategooriate ning meetodite tutvustamisele, siis kolmas võimalus on analüüsi lähtealusena määrata võtmeisikud.

Sissejuhatuses mainisime, et õpetaja on koolikeskkonnas väärtuskasvatuse võtmeisik. Väärtusarenduse kui laiema nähtuse võtmeisikuteks võivad olla direktor, õppealajuhataja, psühholoog, sotsiaalpedagoog, raamatukoguhoidja ja erinevad õpetajad, kes on väärtuskasvatuse ja koolikeskkonna arendamise eest kas vastutavad või sellega laialdasemalt tegelemiseks muul viisil väga motiveeritud. Kuna õpetajaskond on nii väärtuskasvatuse kui väärtusarenduse tulemuslikkuse juures otsustavaks grupiks, siis võiks üks analüüsisuund olla seotud eeskätt õpetajatega.

Baasküsimus on see, kas ja kuidas õpetaja on teadlik oma isiklikest ja õpetajarolliga seotud väärtustest ja väärtuste hierarhiast ning milline on tema oskus ja motivatsioon jälgida kriitiliselt oma käitumisharjumusi.

Laiendades küsimuse koolikeskkonnale, tuleks küsida, milline on erinevate õpetajate (õpetajate kui grupi) eneserefleksiooni ja koolikeskkonnas esile tulevate väärtuste märkamise oskus, aga ka näiteks oskused juhtida õpilasi väärtustealasele eneserefleksioonile.

Õpetajate metodoloogiline täiendusõpe väärtuste teadvustamise ja märkamise vallas on ideaalis paralleeltegevus nende endi väärtuste refleksiooniga. Ehk siis – kui näiteks grüpiintervjuu ajal õpetajad räägivad oma väärtuskasvatusalasest kogemusest, siis see on tegelikult samal ajal ka kogemuste vahetamise seminar; grüpiintervjuu teema ise võimaldab väärtuste küsimuse päevaküsimuseks seada.

Õpetaja jaoks võib olla keeruline tähele panna, milliseid väärtusi ta sõnades väljendab ja oma käitumisega õpilastele edastab. Näiteks seda, kas lubatud on omaalgatus või tuleb täita vaid õpetaja käske, kas õpilastel on õigus eksida, olla eriarvamusel või lahendada koduülesannet teisiti, kui õpetaja ette

nägi jne. Nagu eespool öeldud, võib olla siin salvestatud tunni vaatlus olla võimaluseks, kuidas õpetaja saab kas ise või koos kolleegiga, keda ta usaldab, oma tundi kriitiliselt analüüsida.

Õpetajate väärtusalase eneserefleksiooni arendamiseks, aga ka erinevate väärtuste esiletoomiseks on soovitatav „Väärtuste mäng“. „Väärtuste mäng“ on võimalus vaagida, kas õpetaja väärtushinnangud on seotud sellega, millises rollis ta parajasti on (juht, õpetaja, ema, üliõpilane jne).

5.1. Õpetaja eneseanalüüsi allikad

Võimalikud dokumendid ja kommunikatsiooniviisid (peale tunni), mis võimaldavad õpetaja ja õpetajaskonna **väärtusalast suhtlust** analüüsida, on järgmised:

- Juhtkonna arenguestlused töötajatega. Arenguestluse sisu on konfidentsiaalne, aga analüüsida saab seda, mil määral kasutatav arenguestluse alus toetab õpetaja enda väärtusalast eneseanalüüsi. Kui arenguestluste aluseid on erinevaid, saab alati vastavalt aasta analüüsitemale ka arenguestlustes teatud teemasid lisada või esile tõsta ja nende kohta teha kokkuvõtteid, teavitades sellest eelnevalt vestluse osapooli.
- Ka lastevanemate ja õpilastega tehtavate arenguestluste aluspõhjade ja/või ankeetide sisu ülesehitust saab analüüsida õpetaja seisukohalt, uurides, kas ja milliste väärtuste üle arutleda otsustatakse. Arenguestlustele valitud teemad saavad olla sisendmaterjaliks ka õpetaja eneseanalüüsile, sest pärast arenguestluste läbiviimist saab vaadata, milliseid teemasid mis nurga alt käsitleti. Lisaks saab arenguestlustel rääkida koolis toimivatest väärtustest – töötajatega saab arutleda, kuidas töötajad hindavad väärtuste toimimist, õpilase ja vanematega, kuidas nemad väärtuste toimimist näevad. Ka saab teha arenguestlustest kokkuvõtteid ja neid analüüsida.
- Klassijuhatajatundide analüüs. Kas ja kui palju klassijuhatajatunde tehakse või ära jäetakse? Millised on klassijuhatajatundide teemad?
- Dokumentide analüüs: klassijuhataja tööplaani ja/või portfoolio/mapi analüüs. Kas klassijuhatajate töökavad sisaldavad midagi uut lisaks sellele, mis on kirjas kooli ürituste plaanis? Kas need on kooli väärtustega seotud sisuliselt ja loovalt või formaalselt?
- Klassijuhataja enese tegevuse analüüs. Mida, millal ja miks on tehtud?

Kas tegevustega taotletud eesmärgid said täidetud? Kas klassijuhataja tööplaani tehes sai seatud ka väärtuskasvatusalaseid eesmärke? Kas need eesmärgid on ka vanemate ja lastega läbi arutatud?

Omaette eneseanalüüsi võimalus on õpetajate omavaheline koostöö, eriti kooliastmete vahel ja selles osas, mis puudutab väärtusi. Näiteks on võimalik küsida, kas, kus ning milliste küsimustega seoses eri kooliastmete õpetajad omavahel kokku puutuvad? Millistel õpetajatel ja kui palju jääb üldse koolipäeva jooksul aega omavahel suhtlemiseks? Kui õpetajad omavahel vestlevad ja väärtuskonflikte arutavad, kas nad siis küsivad, kuidas saaks teisiti? Kas arutatakse, mida saaks igaüks teha, et selliseid konflikte vältida? Kas teadvustatakse, et ka tavalise tüli taga võib olla erinev maailmavaade ja erinevad väärtushinnangud? Kas õppetöös sisaldub näiteks momente, kus kahe või mitme eri aine õpetajad koos ja korraga on õpilastega kontaktis? Näiteks hindamise ja tagasiside andmise metoodikaalane ühisõpe võib nii ühiste kui ka väga erinevate pedagoogiliste tõekspidamiste ja isiklike väärtuste olemasolu ilmsiks tuua. Kuivõrd on need erinevused kooli rikastavad ning kust alates muutuvad erinevused koostööd halvavaks?

5.2. Õpetaja roll väärtusarenduses klassijuhatajana

Klassijuhataja roll kasvatuses on küll Eesti haridussüsteemis üpris ebamääraselt püstitatud, kuid ometi annab klassijuhataja kogu klassile kui grupile „iseloomu“. On klassijuhatajaid, kelle juhatamise all kujunevad järjest sooja sisekliimaga klassid.

Aineõpetajad saavad tundides käsitleda erinevaid väärtusi ja tekitada diskussioone, kuid klassijuhataja saab kasutada ka tausta (teadmisi õpilase minevikust ja perekonnast) selleks, et tema diskussioonid oleksid sihipärased ja õpilasi puudutavad. Klassijuhataja on ka arvatavasti tunnistaja erinevatele väärtuskonfliktidele, millega õpilasel koolielus ja väljaspool kooli tegemist tuleb teha.

Klassijuhataja kui väärtuskasvatava töö analüüsimine on üks keerukamaid. Esiteks kujunevad tulemused pika aja vältel (mõnikord on tulemuse nähtavaks muutumiseks vaja mitut klassi), teiseks on klassijuhataja töö tegelikult ise väärtustamata. Kolmandaks on väga suur osa klassijuhatajatööst privaatne (suhtlus lastega konfliktsetes või keerulistes olukordades, suhtlus laste vanematega jms).

Kuna klassijuhataja suhtleb väärtusarenduse aspektist olulise sihtgrupiga, lastevanematega, on analüüs keeruline ka veel seetõttu, et kogu suhtlus ei pruugi toimuda koolikeskkonnas, kus rollid ja funktsioonid on selged. Analüüsil võib olla abiks erinevate lugude kogumine, mille abil saab näiteks gruppintervjuus anda võimaluse õpetajatel klassijuhataja rolli analüüsida ning niisuguste näidete abil saab teada ka, kuidas erinevad õpetajad klassijuhataja rolli näevad.

- Klassijuhataja kohtas nädalavahetusel toidupoodi sattudes tuttavat lapsevanemat, kes polnud lastevanemate koosolekul käinud, ning laskus sügavasse „arenguvestlusesse“, arvates, et teeb seeläbi head tööd. Samas lõi ta olukorra, kus õpilane ja lapsevanem võivad edaspidi püüda vältida õpetajaga poes kokku juhtumist.
- Klassijuhataja ei suuda 1. septembril uue klassiga alustades (24 õpilast) meenutada ühtegi nime klassinimekirjast (seejuures tunnistades, et ta ei ole sellega veel tutvunud).
- Klassijuhataja rääkis 1. klassi lastevanemate esimesel koosolekul sellest, kui lohakad on lapsed, kodused tööd on tehtud veel lohakamalt, tal on raske töötada, kui suur osa tunnist kulub ainuüksi mahajäetud asjade asendamisele. Üks isa küsis, mida õpetaja tähtsaks peab, milles näeb koostööd lastevanematega, kuid õpetaja lõpetas koosoleku järsult ja kategooriliselt. Oli selge, et isa küsimustele ta ei olnud valmis vastama.
- Klassijuhataja pöördub juhtkonna poole murega, et ei saa oma klassi lapsevanematega kontakti. Lapsevanemad tunduvad olema ründavad, ei tunnista laste eksimusi ja on kooli suhtes äärmiselt nõudlikud. Ise on ta sama kooli lapsevanem. Varasemalt on ta lapsevanemana mitu korda pöördunud juhtkonna poole ja seadnud kahtluse alla oma laste õpetajate pädevuse ja professionaalsuse, lapse väärkäitumise puhul õigustab seda õpetajapoolse provokatsioonina või teiste tehtud eksimustega. Antud näide illustreerib väärtuskonflikti, mille põhjuseks võib olla ka toimetulematus kommunikatsiooniga.

Grupiintervjuus saaks küsida: milliseid väärtusi toetasid ja milliseid väärtusi ignoreerisid nendes lugudes tegutsenud klassijuhatajad? Milles sa oled sarnane ja milles erinev? Milline on klassijuhataja vabadus valida väärtusi, mida ta toetab (antud situatsioone arvestades)?

Lisaks näidetel põhinevale grupiintervjuule on üks võimalus analüüsida klassijuhataja rolli väärtuskasvatjana ka intervjuu õpetajaga (millele võib lisada grupiintervjuud õpilaste ja lastevanematega, klassi ürituste kirjeldusi ja analüüse, esseesid, mis tagasivaateliselt üht või teist juhtumit kirjeldavad jms). Selliste intervjuude põhjal on võimalik luua „klassijuhatamise head tavad“ juhtumi kirjeldused, mille abil saab edasi juba väärtustada ja määratleda klassijuhataja tööd väärtusarenduses.

Kuna klassijuhataja rollimudeleid on väga palju (kollektiivi kasvataja, laste õiguste eest seisja, tunnivälise ühistegevuse korraldaja, neutraalne admi-

nistraator), siis tõenäoliselt oleks selliste juhtumite loomiseks vaja eraldi uurijat.

Lihtsam variant on, nagu eespool ka kirjeldatud, keskenduda klassijuhataja võimalustele tegelda väärtuste kommunikatsiooniga ja üldise ülevaate saamiseks kasutada semistruktureeritud intervjuusid leidmaks vastuseid küsimusele, milliseid rollimudeleid ühes koolis töötavad klassijuhatajad üldse omavad.

5.2.1. Õpilaste ja vanemate väärtused

Lastevanematega suhtlemine väärtusarenduse seisukohalt võiks ideaalis olla oluline kõikidele õpetajatele, kuid tegelikkuses on lastevanematega tihedamalt kontaktis siiski klassijuhatajad.

Lastevanematelt, lastelt ja õpetajatelt võib näiteks standardiseeritud küsitluste abil uurida, mida nad koolilt ootavad. Standardiseeritud küsitlustega saab taolisest küsimusest n-ö suure pildi. Ei ole hea teha uuringut lastevanemate rahulolu kohta, sest nad on sageli halvasti informeeritud sellest, mis koolis toimub, aga samas ei ole nad ise oma informatsiooni tasemest teadlikud. Need küsitlused annavad ka kaudseid vastuseid erinevates sidusgruppides levinumatest hoiakutest.

Lastevanematega võiks teha väärtusi puudutavad intervjuud juba lapse kooli astumisel. See annab võimaluse hiljem analüüsida seda, millised kooli ja kodu väärtuste erinevused toovad kaasa tõsiseid probleeme ja konflikte ning kuidas sellises olukorras tegutseda.

Arenguestlused on väärtusarenduse oluline osa ja võimalus. Keerulisemad on need juhtumid, kus kodu ja kooli (vanemate ja klassijuhataja) väärtused oluliselt lahknivad. Samas on oluline nii ühised väärtused kui ka lahknemised selgeks rääkida.

Kooli üldise väärtusarenduse analüüsi jaoks võib olla oluline, et õpetajad saaksid rollimängude kaudu treenida arenguestluste väärtusi ja väärtuskonflikte puudutavat osa. See võimaldaks õpetajal hinnata oma pädevust ja saada võrdlusvõimalusi kolleegidega. Koolipsühholoogil on võimalus siin õpetaja kommunikatiivseid ja sotsiaalseid oskusi toetada. Arenguestluste alusele või arenguestlustele saab lisada punkti, mille kohta räägitavat on võimalik hiljem analüüsis kasutada. Näiteks saab tõstatada küsimuse kooli väärtustest ja uurida, kus lapse ja vanema arvates need toimivad ja kus mitte.

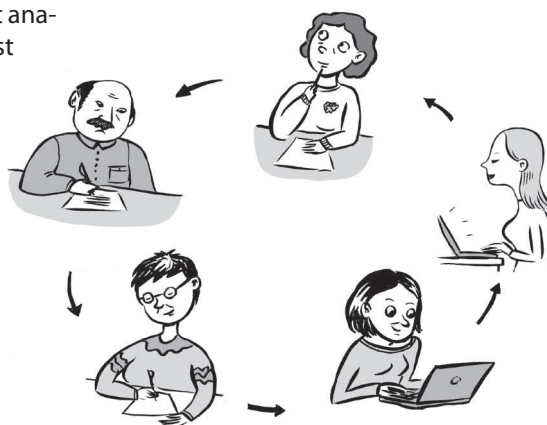
5.3. Kes ja mil viisil analüüsib õpetajat ja tema tegevust?

Nagu öeldud, suure osa analüüsist saab teha õpetaja ise, kuid vahel on hea teha analüüsi koos inimesega, keda on harjutud usaldama, näiteks saab läbi viia vastastikuseid analüüse. Võimalik on rakendada *projektiivmeetodit*, kasutades näiteks sellist ülesannet õpetajale: „Kui keegi oleks piilunud sinu eelmist kolme tundi läbi klassiukse lukuaugu, mida ta oleks näinud? Miks ta oleks või ei oleks tahtnud siseneda? Millal ja miks oleks sa tahtnud vaadet takistada?“

Siiski, on ka küsimusi, kus õpetajaskonnal on vaja n-ö laiemat pilti. Meenutagem eespool toodud (vt ptk 3.2.1.1. „Tunnivaatluseks kogutud materjali analüüs“ lk 37) näidet ropendamist ja lugupidamise kui väärtuse toetamisest. Võib osutada vajalikuks jälgida, millised pedagoogilised praktikad toetavad lugupidamist ja tõkestavad ropendamist. Rõhutagem: uurimisküsimus **ei** keskendu sellele, millised õpetajad ei saa ropendajatega hakkama (selline küsimusepüstitus sisaldaks vale eeldust, et ropendamine ongi ainult pedagoogiline küsimus, välistades ropendajate jälgimise ning ropendamise situatsiooni kompleksse käsitlemise). Kuid toetavate ja tõkestavate praktikate leidmiseks oleks vaja analüüsida mitmete klasside mitmeid tunde erinevate õpetajatega.

Üks võimalus sellise analüüsi materjali korjamiseks ja töötlemiseks (ning professionaalseks esitlemiseks) oleks kasutada koolipsühholoogi või sotsiaalpedagoogi – isikut, kellel on võimalik külastada tunde. On hea, kui see ekspert on üksi: ei kuulu ühegi ainesektsiooni juurde, ei ole ei õpilaste ega õpetajate poolel, vaid pigem analüütik. Kerkib muidugi küsimus, kuidas anda tagasisidet analüütiku tööle metodoloogilistest pädevustest lähtuvalt, kuid see võib olla lahendatav vasta-va täiendusõppesüsteemi kaudu.

Teine võimalus on, et rakendub ringmeetod: kõik analüüsivad kedagi ja kõiki analüüsitakse kellegi poolt. Sel juhul peavad analüüsi küsimus ja meetod olema

selgelt sõnastatud, et oleks pärast võimalik tulemusi võrrelda.

Koolis on tüüpiline, et õpetaja täidab kirjalikult eneseanalüüsi vormi, mis on aluseks arenguvestlusele otsese juhiga. Ka kasutatakse koolieelsetes lasteasutustes rühma pedagoogide arenguvestlust. Tuleb aga märkida, et sellised eneseanalüüsi küsimustikud töötavad paremini, kui nendega saab kõrvutada näiteks tunnivaatluse andmeid, andmaks õpetajale teavet selle kohta, kuidas tema kujutus oma väärtustest igapäevaelus realiseerub ja kuidas.

Kaaluda võib ka terve õpetajaskonna **küsitlust** (standardiseeritud või standardiseerimata). Selle oht on, et õpetaja ei pruugi osata alati kõiki oma tegevusi väärtusarendusega seostada. Siiski, kui koolis on läbi viidud näiteks fookusgrupi intervjuud, „Väärtuste mäng“, seminarid vmt, siis on võimalik õpetajaid küsitledes saada suurem pilt sellest, kus ja kuidas õpetajad väärtustega tegelevad, milliseid probleeme näevad või mil määral on nad motiveeritud seda tööd tegema. Küsimustike puhul tuleb arvestada ka seda, et vastajad teavad väga hästi, millised vastused on „õiged“, kuid see ei pruugi üldse nende tegelikke arvamusi ega valikuid peegeldada.

Taas, küsitluse läbiviijaks ja andmete töötlejaks peaks olema isik, kes on küsitluse meetodiga tutvunud ja oskab seetõttu ka järeldustes olla kriitiline (ei tee näiteks liiga laiaulatuslikke järeldusi).